

Trávníček, František

[Řekl jsem již, že s Gebauerovým výkladem nevystačíme dobře ...]

In: Trávníček, František. *K střídnicím za praslovanské ě v českém jazyce*. V Brně: Filosofická fakulta, 1923, pp. 15-17

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126399>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

k tomu podrobné výklady I, 14, 41—43, 46, 51 a II 1, 9, 53, 57, 63. K nomin. typu *slepica* náležejí ještě tvary *naša, vaša*; sr. I, 64 a II, 78. Dále mají přehlasované *-a* přechodníky, které jsem již připomněl. A tak je i v nářečí moravskočeském a hanáckém; sr. u Bartoše v Dial. II, 244 a násl., 9 a násl. a u Bartochy v LF. XVIII (1891), 417. Z vlastní zkušenosti znám tento stav na Brněnsku, Blanensku a Boskovicku. Je zde nom. sing. fem. *doša, slepica* atd., *naša, vaša* — sr. *reba, má, tvá, svá* —; ak. (gen.) sing. mask. *chlapca, nuža* (= nože) atd. — sr. *chlapa, doba* (= dubu) —; gen. sing., nom., ak. plur. neutr. *věca, puła* (= vejce, pole) — sr. *místa* — a přechodník *leža, stuja*, (= stoje) — sr. *přenda, přinda* (= přijda). Naproti tomu je s přehláskou složený sing. nom. fem. *huží moka* (= boží muka), *tvří cesta* atd.; gen. sing. *kamení, lístí*, atd.; nom. sing. *koře, hóse* (= house), *hulóbje* (= holoubě) atd. a ak. sing. *měe* (z *mě*), *se*. Za těchto okolností se nabízí výklad Gebauerův, že se zde přehláska provedla jako v Čechách, ale časem podle tvrdých tvarů zrušila.

O tom všem bylo se třeba zmíniti, poněvadž se to týká zároveň přechodníků *leža* atd., o něž nám především jde.

5. Řekl jsem již, že s Gebauerovým výkladem nevystačíme dobře při střídnicích za *ę* na Moravě mimo nářečí moravskočeské a hanácké.

Všimněme si nejprve nářečí středobečevského v okolí Val. Meziríčí. Materiál je u Kašíka, Popis a rozbor 41—42. Shledáváme tu případy, které jsou jasné. Tak *hledět, ječmeň, píď, devět, deset, kněz, peníz*, ukazují na náležitou přehlásku; v *hřada, přadu, třasu, ošćadat sa* je *a, á* právem nepřehlasováno. Případy jako *vsiknít, vísnit, zapříhat, dosihat* — *přast* (= infin.), *přaza, přaslica*, infin. *tať, žať, vzat*, s *í, i* (z *ie*) za očekávané *á, a* a s *a* místo *e* (z *ě*) lze vykládati dobře analogií; k *děkovat, měký*, sr. spisovné *děkovati, měkký*. Sloveso *jačat* bylo by možné vyložití podle substantiva *jak*. Kašík ho sice nedokládá, tedy asi v středobečevském nářečí není, ale snad v něm bylo; sr. val. *jak* (Bartoš Dial. I, 60). Neutra typu *kuřa* mohou mítí *-a* podle plur. *kuřata*. Participia *kryja, teša, seđa* atd. lze vysvětlovati analogií podle *sedna, přinda* (Kašík 65).

Jsou však případy, kde výklad analogií není dobře možný: *rukojať, kľača* (= kleč u pluhu), ak. *m'a, ňa* (z *mňa* a to z *mja*), *ta, sa*, 3. plur. *trp'á, prosá* atd. Podle Gebauera čekáme střídnice za starší *ě, ie*, vzniklé přehláskou z *a, á*, poněvadž zde nebyl popud ke zrušení přehlásky. To by pak ukazovalo, že je zde *a, á* původu hláskoslovného. Pak není tuším překážky se domnívati, že ani v *jačat, přadu, přaza, kuřa* a *kryja* atd. není *a* analogické, nýbrž právě takového původu jako v *kľača* atd. Vedle *a, á* je v středobečevském nářečí za *ę* také *e, ě*,

i (*deset, devět, peníz*), t. j. jsou v něm sice tytéž střídnice jako v češtině a západní moravštině, ale nikoli vždy za týchž podmínek.

Docela podobný stav střidnic za *ę* je na Podluží; sr. u Folprechta v programě čes. reálky v Plzni 1906, 4 b. Tak je: *itrnica, vsikto sa, uvizet, ozibat* (vedle *ozabat*), *zaprihet* (vedle *zaprahet*), ale: *jatelina, jačmeň, pjast* (mistry *pjesť*); *přaza, třasu; kuřa-kuřate, dívča-divčate; vařa, kryja, stoja, prosa; zajác* (vedle *zajíc*), *sajáci, telaci, knížáci*; 3. pl. *trpjá, ležá, prosá, nosá, vosá* atp. Analogii nelze vykládati *jatelina, jačmeň, pjast, zajác*, 3. pl. *ležá, prosá*.

Také ve valašském nářečí je podobný stav: *lehnút, sednút, kleknút, zaprihnút, šeredný, siha* — *jačmeň* (mistry *ječmeň*), *jačeť, pamat, žať, tat, jat; hřib'a-hřib'ate; mňa-ňa, ta, sa*, 3. plur. *trp'á, hořá, nosá, top'á* atp. Sr. u Bartoše v Dial. I, 60, 72, 77 a 78.

Jak si vysvětlíme tento stav střidnic? Nelze-li případy typu *ta* dobře vykládati analogií a chceme-li na druhé straně v hláskách *ě, e, i* viděti střidnice za *a, á* vzniklé přehláskou, musili bychom říci, že se v těchto nářečích pračeská střidnice *'a, 'á* dilem zachovala — k praejotaci zatím nehledme —, dilem změnila přehláskou v *ě, ie*, ale nikoli vždy. Odchylný vývoj těchto nářečí od nářečí, o kterých jsme mluvili sub. 2. a 3., záležel by tedy v jiných podmínkách přehlásky, lze-li pak arcí o přehlásce mluvit.

Kdyby nepřehlasované *-a, -á* bylo jen v otevřených koncovkách, bylo by možné užití výkladu Hujerova, že při sandhiovém vyrovnávání zvítězily koncovky nepřehlasované. Zde by tomuto výkladu nevadily přechodnikové tvary *v stoje*, poněvadž zde nejsou, a nevadila by jména typu *hráz*, poněvadž je jich tu málo; sr. u Bartoše v Dial. I, 11, u Kašíka v Popise 60. U Folprechta l. c. 33 jsou však hojnější. Ani to však by nebyla závada, protože bychom se mohli domnívati, že ono sandhiové vyrovnávání nastalo zde později než v češtině a v západní moravštině. Uvážíme-li, že tato nářečí mají i jiné známky odlišného vývoje od češtiny a západní moravštiny, nebyl by tento předpoklad nijak nemožný.

Výkladu Hujerova bylo by však lze užití jen tenkrát, kdyby také koncovky s *'a, 'á* jiného původu než z *ę* zůstaly v našich nářečích nepřehlasovány, protože obojí *a, á* mělo podle Gebauera, z něhož Hujer vychází, stejný vývoj. Tomu tak ve většině případů skutečně je, jsou však také koncovky přehlasované. Tak je v středobečevs. nářečí gen. sing. *znamení* (vedle *znameňá*) — Kašík 41 —, složený nom. sing. fem. *třeťi, boční* (cesta) — tamtéž 105 —; ve valaštině fem. *lesní* (cesta) — Bartoš Dial. I, 60; na Podluží fem. *pěší* (Folprecht l. c. 37). Dále by tomuto výkladu vadila okolnost, že nepřehlasované *a, á* bývá i uvnitř

slov, kde nelze mluvit o sandhiovém vyrovnávání. Kdybychom těchto vad nedbali nebo mohli nedbati — nepřehlasované *a, á* v nitru slov bylo by snad lze vykládati nějakou analogii —, získali bychom mnoho, protože by výklad střidnic v těchto nářečích byl v podstatě stejný s výkladem střidnic v češtině a západní moravštině.

Celkem si musíme přiznati, že při Gebauerových předpokladech nedovedeme bez obtíží vyložiti střidnice v nářečích, o nichž byla právě řeč. Proto je aspoň potřeba si tyto potíže na jazykových faktech uvědomiti, abychom nebyli sváděni k výkladům úplně nesprávným. A tu je důležité mít na paměti, že stav střidnic v těchto nářečích je dosti podstatně odlišný od střidnic nejen v Čechách, nýbrž i v západní Moravě a v nářečí českomoravském (středobečevské *ta* — čes. *tě*, *kuřa* — *kuře*, *nosá* — *nosí* atd.).

Středobečevské, valašské a podlužské nářečí patří k skupině moravských nářečí, kterou po příkladě Bartošově nazýváme jednotným názvem nářečí slovenské, protože tato skupina má některé podstatné znaky stejné. Nejsou však na celém tomto jazykovém území stejné střidnice za *ɛ*. Tak v nářečí zlínském, sousedicím s nářečím středobečevským, je nepřehlasované *-a*, jež nelze vykládati analogii, jen v ak. *ta, sa* (zájměno 1. os. má zde tvar genitivní *mne*) a v 3. plur. na *-(ij)a* (klečija, prosija atp.). Neutra typu *kuřa* a přechodníky *leža* lze analogii vykládati. Uvnitř slov není příkladu na *a*, které by bylo proti pravidlu o přehlásce; je tu na př. *ječmeň, pěst, paměť* — infin. *žat, začat* atp. Sr. u Bartoše v Dial. I, 7, 23, 25 a 26.

V nářečí hranickém je i *tele, telete*, 3. plur. *chodí* atd. (místy *chodá*); sr. l. c. 81—83.

V Nové Vsi, ležící nedaleko od Podluží, je nom., ak. neutr. *kuřa, díla* atd. — pak i adjekt. *kuřací* —, ak. *mé, ně* (z *mně*), ale *ta, sa*, uvnitř slov pak zase není *a, á*, které by nebylo lze vyložiti analogii. Sr. Húsek v programě reál. v Bučovicích 1916, 4.

Jak viděti, je tento stav přechodem od stavu v západní moravštině k stavu v nářečí středobečevském, valašském a podlužském. Takovéto přechody se pozorují také po jiných stránkách, třebaže všechna tato nářečí, jak jsem připomněl, tvoří po některých stránkách jednotnou skupinu nářeční.

6. Jiný stav než v nářečí středobečevském, valašském a podlužském je v nářečí lašském. Všimněme si hornostravštiny, protože je po této stránce podrobně popsána Lorišem v Rozboru podřečí hornostravského (1899), 7, 10, 48, 52. Za *ɛ* nalézáme tu skoro veskrze *a* nebo *o*, vzniklé z *á* nebo někdy z *a*: *jačmyň, jahňa, p'asé, zač; joé* (= *jetí*), *p'oc* (= *petí*), *éoc* (= *teři*); *kuřa, čela*, 3. plur. *trp'o, prošo* atp.